

TUNUS CUMHURBAŞKANI KAYS SAİD'İN ANAYASAL POLİTİKASI: 2022 ANAYASA REFERANDUMU

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Sezgin BAŞ
Çukurova Üniversitesi
Hukuk Fakültesi/ Anayasa Hukuku
szgnbas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6368-7263

Gönderim Tarihi: 17.10.2022 Kabul Tarihi: 16.11.2022

Alıntı: BAŞ, S. (2022). Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said'in Anayasal Politikası: 2022 Anayasa Referandumu. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 4(2), 57-70.

DOI: 10.54132/akaf.1190746

ÖZ: Tunus, Arap Baharı ülkeleri arasında, görece başarılı kabul edilen tek ülke olarak gösterilmiştir. Ancak, Cumhurbaşkanı Kays Said'in Temmuz 2021 yılından itibaren uyguladığı anayasal siyaset, Tunus'ta anayasal ve siyasal kazanımların da tartışmalı ve kırılgan olduğunu göstermiştir. 25 Temmuz 2021'de ekonomik ve siyasal nedenlerle gerçekleştirilen halk protestoları neticesinde Cumhurbaşkanı Kays Said, 2014 Anayasası'nın 80'inci maddesine dayanarak olağanüstü hal tedbirleri almıştır. Bu doğrultuda Said, Başbakanı görevden elçektirerek ve yasama organını askıya alarak yasama ve yürütme yetkilerini uhdesinde toplamıştır. Devam eden aylarda, Said, Yüksek Yargı Konseyi, geçici Anayasa Mahkemesi gibi temel anayasa kurumlarını ortadan kaldırmıştır. Böylece, yargıyı da kontrol altına almaya çalışmış ve yargının işlemlerini denetimsiz bırakmıştır. Bunların da ötesinde Cumhurbaşkanı Said, ayrıca, devrim sürecinde büyük ölçüde uzlaşılı ile kabul edilen 2014 Anayasası'nı değiştirmeye girişmiştir. Bu doğrultuda, 25 Temmuz 2022'de gerçekleştirilen düşük katılımlı referandumda yeni anayasa kabul edilmiştir. Said, ülkeyi Aralık 2022'de yapılması planlanan seçimlere kadar yöneteceğini ilan etmiştir. Bu çalışmada, Cumhurbaşkanı Kays Said'in olağanüstü hal tedbirlerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Sonrasında Said'in 2022 Anayasası, yapım süreci ve içeriği açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Said, Tunus'un 2014 Anayasası ile elde ettiği birçok kazanımı yok ederek dizginsiz bir başkanlık sistemi yürürlüğe koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Cumhurbaşkanı Kays Said, 2014 Anayasası, olağanüstü hal, 2022 Anayasa referandumu.

Tunisian President Kais Saied's Constitutional Politics: Constitutional Referendum Of 2022

ABSTRACT: Tunisia has been shown as the only country that is considered relatively successful among the Arab Spring countries. However, the constitutional politics implemented by President Kais Saied since July 2022 has shown that constitutional and political gains in Tunisia are also controversial and fragile. As a result of popular protests held for economic and political reasons in 25 July 2021, President Kais Saied has taken state of emergency measures based on Article 80 of the 2014 Constitution. In this direction, By suspending the legislature and dismissing the Prime Minister, he gathered all legislative and executive powers under his responsibility. In the following months, he started to abolish the basic institutions of the state, such as the Supreme Judicial Council, and provisional Constitutional Court. Therefore, Thus, he tried to control the judiciary and left his actions unchecked. Saied also attempted to amend the 2014 Constitution, which was accepted by consensus during the revolution process. In this direction, the new constitution was adopted in the low-participation referendum held on 25 July 2022. Said declared that he would rule the country until the elections scheduled for December 2022. In this study, it has been evaluated whether President Kais Saied's state of emergency measures are compatible with the Constitution. Subsequently, Said's 2022 Constitution was evaluated in terms of both the making process and the content. As a result, Said put into effect an unfettered presidential system by destroying many of Tunisia's gains with the 2014 Constitution.

Keywords: Tunisia, President Kais Saied, Tunisian Constitution of 2014, state of emergency, Constitutional referendum of 2022.

Giriş

Arap Baharı olarak adlandırılan 2011 Arap ayaklanmalarının getirdiği süreçte Tunus, literatürün çoğunluğu tarafından görece başarılı olan tek ülke kabul edilmiştir (Abdülmevla, 2021: 298; Bozkurt, 2019: 35). Bu süreçte Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de otoriter rejimler alaşağı edilerek devrimci bir süreç yaşanmıştır. Diğer taraftan, Cezayir ve diğer Arap monarşilerinde (Ürdün, Fas, Umman, Bahreyn) ise rejim kendisini korumayı başarmıştır. Devrilmeyen bu rejimler, halk protestolarını yatıştırmak amacıyla anayasal reformlar gerçekleştirmişlerdir (Grote-Röder, 2016: 10). Mısır'da 2013

yılında ordu tarafından gerçekleştirilen askeri darbe neticesinde Muhammed Mursi devrilmiş, devrim yok edilmiş ve 2011 öncesi otoriteryanizme geri dönmüştür (Salamey, 2015: 121). Libya ve Yemen'de ise patlak veren iç savaş, geçişi ve dolayısıyla anayasa yapım sürecini de baltalamıştır. Libya'da 2017'de ve Yemen'de 2015'te yeni anayasa tasarıları kabul edilmesine rağmen süreç tamamlanamamış; halen anayasal ve siyasal belirsizlik devam etmektedir.

Tunus ise 2014 Anayasası'nı yapmış ve yeni anayasal rejimi yürürlüğe koymuştur. 2014 Anayasası yapım sürecinde birçok zorluk ile karşılaşılmasına rağmen en nihayetinde Anayasa, sivil toplumun da desteği ve katkılarıyla seçimler neticesinde oluşturulan Kurucu Meclisin büyük ölçüde uzlaşısı içinde kabul edilmiştir (Sultany, 2017: 255). Ancak, Tunus'ta taraflar arasındaki bu uzlaşısı, derin ve etkili bir uzlaşısı değil, geçici bir uzlaşısı temsil etmiştir. Taraflar bu uzlaşısı varırken, diğer Arap Baharı ülkelerinin karşılaştığı başarısızlığı yaşamamak amacıyla ilke ve hedeflerinden taviz vermişlerdir. En büyük ödünü, hiç şüphesiz ılımlı İslamcı olarak kategorize edilen en-Nahda hareketi vermiştir (Bernard-Maugiron, 2016: 122).

Tunus'ta 2014 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra 2014 ve 2019'da parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. 2014 seçimleri sonrasında birinci parti Nida, Tunus ile En-Nahda'nın koalisyon kurması, ne kutuplaşmayı sona erdirebilmiş ne de ekonomik ve toplumsal sorunlara bir çare bulabilmiştir (Özkoç, 2019: 706). Bu süreçte en-Nahda, Bin Ali dönemindeki gibi sistemin dışına itilmemek -Mısır'da Müslüman Kardeşler'in başına gelenden korunmak- amacıyla bir konsensus arayışı içinde Nida, Tunus'un tercihlerini kabul etme eğilimi içinde olmuştur (Gallien-Werenfels, 2019: 5). Eski Cumhurbaşkanı El-Beci Kaid Es-Sibsi (31 Aralık 2014 - 25 Temmuz 2019), başkanlık hükümet modeli sevdalısı birisi olarak Anayasa'ya aykırı şekilde Cumhurbaşkanlığı yetkilerini aşan işlemlerde bulunmuştur (Beinin, 2022). Örneğin Cumhurbaşkanı Sibsi, Başbakan Youssef Chahed'in 2018'in sonlarında kabineyi kısmi olarak yeniden ayarlamasını, kendisine danışılmadığı gerekçesiyle reddetmiştir (Gallien-Werenfels, 2019: 5). Ancak, 2014 Anayasası, bazı stratejik bakanlıklar hariç böyle bir danışmayı zorunlu görmemişti.

2019 yılında yapılan parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini bağımsız aday Anayasa Hukuku Profesörü Kays Said kazanmıştır. Parlamento seçimlerinde en-Nahda birinci parti olmasına rağmen hükümeti kurabilecek çoğunluğa sahip olamamıştır¹. En-Nahda'nın adayı Habib Cemeli, parlamentodan güvenoyu alamadığı için Cumhurbaşkanı Kays Said, Emek ve Özgürlük için Demokratik Blok Partisi'nden İlyas Fahfah'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve Fahfah, parlamentodan güvenoyu alabilmeyi başarabilmiştir (Köktaş, 2021: 336). 27 Şubat 2020'de kurulan hükümeti en-Nahda, Demokratik Akım, Halk Hareketi ve Yaşasın Tunus partileri desteklemiştir (Köktaş, 2021: 336). İlyas Fahfah, hakkındaki yolsuzluk suçlamaları nedeniyle istifa etmek zorunda kaldıktan sonra Cumhurbaşkanı, önceki hükümette İçişleri Bakanı olarak atanan Hişam el-Meşişi'yi hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Hişam el-Meşişi sorunların ancak teknokrat bir hükümet kurulmakla çözülebileceğini belirtmiş; partilerin ciddi eleştirilerine rağmen teknokrat bir kadroyla güvenoyu alarak hükümeti oluşturmayı başarabilmiştir.

2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgınının etkileri, ekonomik göstergelerin daha çok kötüleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle, 2020 yılında ülkenin iç siyasetini derinden etkileyen ekonomik kaynaklı protestolar gerçekleştirilmiştir (Köktaş, 2021: 338). 2021 yılı Tunus'ta ekonomik ve siyasi krizlerin daha da derinleştiği bir yıl olmuştur. 16 Ocak 2011'de Başbakan Hişam el-Meşişi, 25 bakanlıktan 11 tanesinde değişiklik yaptığını açıklamış ve 27 Ocak 2021'de yeni kabinesi için parlamentodan güvenoyu almıştır. Cumhurbaşkanı Kays Said ise bu değişikliklerde kendisine danışılmadığını, bazı bakanların yolsuzluğa karıştığı şüphesinin bulunduğunu ileri sürmüş ve yeminlerini de kabul etmemiştir (Köktaş, 2022: 332). Yeni kabineye güvenoyu verenlerin arasında bulunan Meclis Başkanı Raşid Gannuşi, Cumhurbaşkanı'nın bu tavrının ülkede bir siyasi kriz meydana getirdiğini ve Cumhurbaşkanı'na, Başbakan ve Meclis Başkanı arasında bir diyalog kurmasını teklif etmiştir. Ancak bu diyalog çağrısı Cumhurbaşkanı Said tarafından reddedilmiştir. Nisan 2021'de Cumhurbaşkanı Said'in, kendisinin sadece askeri kuvvetlerin değil aynı zamanda emniyet güçlerinin de komutanı

¹ Seçimler neticesinde parlamento koltuklarının 52'si en-Nahda'nın, 38'i Tunus'un Kalbi partisinin, 22'si Demokratik Akım'ın, 21'i Onur Koalisyonu'nun, 17'si eski rejim yanlıları olarak bilinene Özgür Anayasa Partisi'nin, 16'si Arap milliyetçisi Halk Hareketi'nin, 14'ü Yaşasın Tunus Partisi'nin ve 4'ü de Tunus Projesi'nin olmuştur. KÖKTAŞ, Rümeyza (2020), "Tunus 2019", Ortadoğu Yıllığı 2019, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Sayı 15, s. 271-272.

olduğunu söylemesi, krizi derinleştiren diğer bir siyasi olay olmuştur. En-Nahda lideri Gannuşi bunu "Anayasa'yı çiğnemek" olarak adlandırırken, güvenlik güçlerini siyasete çekmek yerine sağlık ve ekonomik sorunlar ile ilgilenilmesi gerektiğini beyan etmiştir (Köktaş, 2021: 333). Tunus'un Cumhuriyet Bayramı olan 25 Temmuz 2021'de hükümetin Covid-19 sürecini iyi yönetememesi, kötüleşen ekonomik durum ve siyasi sorunlar nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinde geniş çaplı protestolar düzenlenmiştir. Kays Said, protestoların yaşandığı 25 Temmuz 2021 akşamı, olağanüstü hal ilan etmiştir (Beinin, 2022).

İşte bu çalışma, Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal sürecinde aldığı tedbirleri ve 2022 Anayasa referandumunu anayasal perspektiften tartışmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Temmuz 2021'de Cumhurbaşkanı tarafından alınan olağanüstü hal kararı ve bu dönemde alınan olağanüstü hal tedbirleri anayasa hukuku açısından değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise Kays Said'in anayasal politikasının en önemli ayağı olan anayasa referandumunu, anayasa yapım süreci ve içeriği açısından irdelenerek Tunus'un nasıl bir anayasal değişim geçirdiği ortaya konulacaktır.

Cumhurbaşkanı Kays Said'in Olağanüstü Hal Yönetimi

Bu bölümde öncelikle Cumhurbaşkanı Said'in 25 Temmuz 2021 tarihinde verdiği olağanüstü hal kararı, anayasal perspektiften değerlendirilecektir. Sonrasında, Cumhurbaşkanı'nın 25 Temmuz 2022 tarihine kadarki süreç içerisinde olağanüstü hal eylem ve işlemleri incelenecektir.

a) Cumhurbaşkanı'nın Olağanüstü Hal İlanı

Cumhurbaşkanı, 25 Temmuz günü olağanüstü hal ilan ettikten sonra 26 Temmuz 2021 günü 2014 Tunus Anayasası'nın 80'inci maddesi uyarınca parlamentoyu askıya almış, milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmış, Başbakan Hişam el-Meşişi'yi görevden almış ve yeni seçeceği başbakan ile yürütmeye sahip olacağını deklare etmiştir (Amos, 2021).

2014 Anayasası'nın² 80'inci maddesi, yakın bir tehdidin ulusal birliği ve devlet kurumlarının işleyişini bozabileceği durumlarda Cumhurbaşkanı'na olağanüstü hal durumlarının zorunlu kıldığı herhangi bir tedbir alabilme yetkisi vermiştir. Ayrıca Anayasa, olağanüstü tedbirler alınmadan önce Meclis Başkanı ve Başbakan ile danışma ve Anayasa Mahkemesi Başkanı'na bilgi verme zorunluluğu getirmiştir. Ancak, Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın öngördüğü Meclis Başkanı ve Başbakan ile danışma prosedürünü çiğnemiştir (Toumi, 2021). Cumhurbaşkanı bunun yerine emniyet ve ordu yetkilileriyle bir araya gelmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanı'nın anayasaya aykırı nitelikteki eylem ve işlemleri, yasama ve yürütme ile birlikte yürütülen bir faaliyet değil, güvenlik güçleri desteğiyle gerçekleştirilen bir darbe görünümüne bürünmüştür (Toumi, 2021). Eski Cumhurbaşkanı Munsif el-Merzuki de Cumhurbaşkanı Kays Said'in aldığı kararların bir darbe ve anayasa ihlali olduğunu vurgulamıştır (Euronews, 2021(a)).

Ayrıca, Anayasa m. 80/2, açık bir şekilde, olağanüstü hal durumlarında, yasama organının feshedilemeyeceği ve Başbakan hakkında gensoru verilemeyeceğini düzenlemektedir. Bunun da ötesinde, Anayasa'ya göre bu durumlarda Temsilciler Meclisinin sürekli oturumda olacağı varsayılmaktadır. Ancak, Cumhurbaşkanı, Anayasal yetkilendirmesi olmaksızın Başbakan'ı görevden almıştır. Yine, Anayasa'ya aykırı şekilde parlamentoyu askıya almıştır. Sürekli oturumda olduğu varsayılan bir parlamento ne askıya alınabilir ne de feshedilebilir. Aksi takdirde, Anayasa'nın sürekli oturumda olacağı varsayımı hükmünün içi boşaltılmış olur.

b) Olağanüstü Hal Süresince Kays Said'in Anayasal Politikası

Kays Said, olağanüstü hal tedbirlerini almasının üzerinden bir ay geçtikten sonra 27 Ağustos 2021'de ülkenin içinde bulunduğu tehlike durumunun geçmediğini ileri sürerek olağanüstü yetkileri ikinci bir emre kadar uzattığını belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 2021a). 2014 Anayasası'nın olağanüstü hal ile ilgili bir süre sınırı öngörmemesi, "ikinci bir emre kadar" gibi keyfi, anlamsız ve otoriter uygulamalara yol açabilmektedir. Cumhurbaşkanı Said 22 Eylül 2021'de çıkardığı kararnamelerle, kanun hükmünde

² 2014 Tunus Anayasası için bkz. *Constitute, Tunisia's Constitution of 2014*, https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf?lang=en (15.11.2022).

kararname yayımlama, hükümeti atama ve hükümetin temel politikasını tek başına belirleme yetkisini uhdesine almıştır (Medyascope, 2021). Böylelikle Said, yasama yetkileri elde etmenin yanında yürütme organını tamamen kendisine bağlayarak 2014 Anayasası'nda öngörülen hükümet sistemini hiç değilse fiilen ortadan kaldırmıştır. Said, yasama ve yürütmeyi ele geçirmenin de ötesinde, Anayasa Mahkemesi yerine kanun tekliflerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetleyen Geçici Komisyonu da ortadan kaldırmıştır (Euronews, 2021b). Said, kendisine ayak bağı olabilecek devlet kurumlarını teker teker ortadan kaldırmaya başlamıştır (Boussen, 2022: 4). Son olarak 22 Eylül kararları ile 2014 Anayasası'nın kısmen askıya alınmasıdır. Kararname, Anayasa'nın başlangıç hükümlerinin, genel ilkeler ile ilgili birinci bölümünün ve temel hak ve hürriyetler ile ilgili ikinci bölümünün uygulanmaya devam edeceğini, diğer bütün anayasal hükümlerin ise kararname ile çelişmeyen kısımlarının yürürlükte olacağını belirtmiştir (Yerkes – Alhomoud, 2022). Böylece Said, anayasanın üstünlüğünü tamamen ortadan kaldırarak kendisini asli kurucu iktidar statüsüne yükseltmiştir.

Alınan bu kararlar protesto ve gösterilere yol açarken (Şarkul Avsat, 2021), Cumhurbaşkanı Said anayasal hak ve özgürlükleri korumak için bu tedbirleri aldığını iddia etmiştir (Konhaber, 2022). Analistler, ülkenin siyasal ve anayasal istikrarsızlığa ve hatta kaosa doğru ilerlediği yorumlarını paylaşmışlardır (Aljazeraa, 2021). Kays Said, 28 Eylül 2021 tarihinde, akademisyen Necla Buden Ramazan'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve Buden Ramazan da teknokratik bir hükümet oluşturmuştur (Anadolu Ajansı, 2021b). Nihayet, Cumhurbaşkanı Said'in 13 Aralık 2021'de açıkladığı yol haritası, 25 Temmuz 2022'de anayasa değişikliği için referanduma ve 17 Aralık 2022'de erken seçime gidileceğini ve o zamana kadar parlamentonun kapalı kalacağını öngörmüştür (Habertürk, 2022a).

Kays Said, 7 Şubat 2022'de yargının yolsuzluk, bağımsızlık ve diğer içsel problemlerinden dolayı, bu sefer yargı bağımsızlığının en önemli sacayağını oluşturan ve hakimlerin atanması, terfisi, soruşturulması ve azli gibi yargının iç işleyişinden sorumlu Yüksek Yargı Konseyini feshetmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Bunun yerine yeni bir Konsey oluşturulması için de hazırlıklara başladığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yasama organının askıda kalmaya devam edeceğini açıklamasının ardından Temsilciler Meclisi (parlamento), 30 milletvekilinin yazılı talebi üzerine 30 Mart günü Kays Said'in aldığı olağanüstü kararların kaldırılmasının görüşülmesi için toplanmıştır (Şarkul Avsat, 2022a). 217 milletvekilinden 117'sinin katıldığı oturumda 116 milletvekili, Kays Said'in 26 Temmuz 2021'de aldığı olağanüstü kararları iptal eden kanunu onaylamıştır (Habertürk, 2022b). Cumhurbaşkanı, parlamentonun bu adımı üzerine 30 Mart 2022'de "Tunus Devleti ve kurumlarını korumak için" parlamentoyu fesh ettiğini duyurmuştur (Dünya, 2022). Öncelikle, parlamento, Anayasa m. 80/3 uyarınca olağanüstü tedbirlerin yürürlüğe girmesinden 30 gün sonra Anayasa Mahkemesine olağanüstü hale yol açan durumların devam edip etmediğini tespit etmek amacıyla başvurabilir. Ancak, Tunus'ta Anayasa Mahkemesi zaten kurulamamıştı; onun yerine kurulan geçici komisyon da Cumhurbaşkanı tarafından ortadan kaldırıldığı için parlamento 30 milletvekili ile bu yola da başvuramamıştır. Anayasa m. 80/4, olağanüstü halin ne zaman biteceğine Cumhurbaşkanı'nın karar vereceğini ifade etmesine rağmen Temsilciler Meclisi, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'ya aykırı istisnai işlemlerini Anayasa tarafından yetkilendirmeden iptal etmek istemiştir, ancak başarılı olamamıştır. Aslında, Tunus'ta, olağanüstü hal tedbirlerinin parlamento tarafından onaylanması veya iptal edilebilmesi prosedürünün ne kadar gerekli olduğu söz konusu olayda anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal yetkileri 2014 Anayasası'nın ilk halinde dahi oldukça keyfi ve denetimsizdir. 2022 Anayasa referandumu ile bu keyfi yetkiler, aşağıda göreceğimiz üzere, daha da dizginsiz hale getirilmiştir.

Tunus'ta mahkeme tarafından Mayıs ayının sonlarına doğru içinde en-Nahda lideri ve Meclis Başkanı Raşid Gannuşi'nin de bulunduğu 34 kişi hakkında gizli örgüt soruşturması kapsamında yurtdışına çıkış yasağı koydurulmuştur (Gazeteduvar, 2022). Cumhurbaşkanı bu yaşından sonra diktatör olmayacağını ifade etse de süreç içerisinde gerek Cumhurbaşkanı'nın gerekse yargının kararları hukuki değil siyasi saiklere dayanmıştır. 2011 halk ayaklanması sürecinde devrilen Bin Ali'nin en-Nahda'ya yaptığı baskı, zulüm ve yasaklamalar, şimdi Anayasa Hukuku Profesörü Said tarafından gerçekleştirilmektedir. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin yaşadığı akıbeti, Tunus'ta en-Nahda yakın zamanda yaşayabilir. Nitekim, mahkeme kararıyla Gannuşi hakkında yurtdışına çıkış yasağı koydurulduktan sonra malvarlığı da dondurulmuştur. En nihayetinde Meclis Başkanı ve en-Nahda lideri Raşid Gannuşi hakkında ve diğer 32 kişi hakkında terör örgütüne üye olmak suçlamasıyla 27 Haziran

2022'de dava açılmıştır (TRT Haber 2022a). Politik tutuklama ve yargılamalardan liberal tandanslı eski Cumhurbaşkanı Mensuf Merzuki de payına düşeni almıştır. Merzuki, gıyabında dört yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Yerkes - Almohoud, 2022).

Cumhurbaşkanı, 1 Haziran 2022'de kendisine hakimleri azletme yetkisi veren bir kararname yayımlamıştır. Sonrasında Said, mali yolsuzluk, anti-terör soruşturmalarını tıkama, zina, içki partilerine katılma gibi ahlaki yozlaşma iddialarıyla 57 hakimi görevinden azletmiştir. Bunun üzerinde Tunuslu hakimler, Said'in işlemlerini protesto etmek amacıyla dört hafta boyunca grev yapmışlardır. Zied Boussen ihraç edilen hakimlerin çoğunluğunun Cumhurbaşkanı Said'in otoritesine meyiletmeyi reddeden hakimlerden oluştuğunu iddia etmektedir (2022: 4). Keza, Tunus'lu hukukçu Jihene Ferchichi, bu ihraçları yargı bağımsızlığına menfur bir saldırı olarak nitelendirmiştir (2022).

2022 Anayasa Referandumu

Bu bölüm altında 2022 Anayasa referandumunun getirdiği anayasal değişim değerlendirilecektir. Bu kapsamda öncelikle anayasa değişikliğinin yapım süreci, sonrasında içeriği tartışılacaktır. Makalenin sınırları dikkate alındığında sadece 2022 Anayasa referandumunun 2014 Anayasası'nda yol açtığı anayasal değişime odaklanılacaktır.

a) Anayasa Yapım Süreci

Kays Said, açıkladığı plan doğrultusunda 25 Temmuz 2022'de yeni anayasa için referandum yapılmasını öngören kararnameyi 20 Mayıs 2022'de yayımlamıştır. Buna göre yeni anayasa metni en geç 30 Haziran'da açıklanacaktır. Tunus'ta muhalefet, Said'in yeni anayasa planına kesinlikle karşı çıkarken, muhalif siyasi partilerin dışlandığı ulusal diyalog çağrıları ise önemli sivil toplum kuruluşları tarafından reddedilmiştir (Mepa News, 2022). Cumhurbaşkanı Said'in anayasa reformu istemesinin en önemli nedenlerinden biri, yetkilerin Cumhurbaşkanı ile parlamento arasında paylaştırıldığı hükümet modelini (yarı-başkanlık) Tunus'taki siyasi krizlerin kaynağı görmesidir (Volkmann, 2022). Bu nedenle Said, yönetimin hızlı ve kararlı bir şekilde politika belirlemesine imkan veren başkanlık sistemini yerleştirmek istemiştir.

Cumhurbaşkanı, dört aşamalı bir anayasa yapım süreci öngörmüştür. Birinci aşama, 15 Ocak 2022'de başlayıp 20 Mart 2022'de sona eren kamusal danışma aşamasıdır. İnternet üzerinden 32 sorunun yöneltildiği online danışmaya 7.1 milyon kayıtlı seçmenden sadece 534,915'i (%7.5) katılmıştır (ICJ, 2022; 2). İkinci aşama, ulusal diyalog aşamasıdır. Said, 19 Mayıs 2022'de 2022-30 sayılı kararname ile Yeni Cumhuriyet için Ulusal Danışma Oluşumunu tesis eden kararnameyi yayımlamıştır. Bu kararnameye göre oluşum, üç komiteden oluşacaktır. Biri, ulusal organizasyonların katıldığı (Tunus Genel İşçi Sendikası gibi) ekonomik ve sosyal ilişkiler komitesi, diğeri hukuk fakültesi dekanlarından oluşacak hukuk komitesi, son komite ise her iki komite üyelerinden oluşan ulusal diyalog komitesidir (ICJ, 2022; 2). Yeni Cumhuriyet için Ulusal Danışma Komisyonu Başkanı olarak hukuk profesörü Sadık Belayid atanmıştır (TRT Haber, 2022b). Ancak, Tunus'taki hukuk fakültesi dekanları, anayasa tasarısı hazırlamakla görevli hukuk komitesine katılmayacaklarını duyurmuşlardır (Şarkul Avsat, 2022b). Muhalif partiler, komitelere ayrılan sürelerin çok az olduğunu belirterek bu diyalog sürecinin sahte ve görünüşte bir işleymen başka bir şey olmadığını belirtmişlerdir (Şarkul Avsat, 2022b). Yeni anayasa ile ilgili görüşmelere sivil toplumun güçlü temsilcilerinden Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) de kararın başta verildiğini söyleyerek katılmayı reddetmiştir.

Nihayette, Anayasa tasarısına ilişkin müzakerelere bazı uzmanlar ile bazı küçük partiler katılmıştır (The National, 2022). Komisyon, haziran ayının sonuna doğru tasarımı tamamlamıştır. 30 Haziran'da referanduma sunulacak metin Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ancak, Komisyon Başkanı, Cumhurbaşkanı'na sunulan metin ile referanduma sunulmak amacıyla Resmi Gazete'de yayımlanan metin arasında farklılıklar bulunması nedeniyle muhalefet etmiş ve tasarının değiştirilmiş halinin utanç verici bir diktatoryal rejime yol açabileceğini ileri sürmüştür (Akrimi, 2022: 2; Yerkes - Almohoud, 2022). Görüldüğü üzere anayasal reform süreci ne kapsayıcı ne katılımcı olmuştur (ICJ, 2022: 10). Anayasa tasarısı komitesi üyelerinin kimlerden oluştuğu kamuya açıklanmamıştır. Bunun yanında, tasarı komitesi kendisine istişari bir statü verilmesi nedeniyle nihai bir irade sahibi olamamıştır (Yerkes - Almohoud, 2022). Anayasa tasarısı, komite tarafından kapalı kapılar arkasında hazırlandığı gibi, halka düşünmesi ve tartışması için verilen bir aylık süre de yeterli bir zaman değildir. Referandum süreci Cumhurbaşkanı'nın devletin temel kurumlarını yok ettiği, yasama, yürütme ve yargı alanında tek

başına mutlak karar alma yetkisine sahip olduğu bir olağanüstü hal içinde gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, referandum süreci Cumhurbaşkanı Said'in, mulafillerce otoriteryanizm olarak nitelendirilen anayasal politikasının ve hatta kendi meşruiyetinin tasdik edilmesi oylamasına dönüştürülmüştür. Bu nedenlerle referandum, anayasa teorisindeki kurucu bir süreci temsil etmek yerine plebisiter bir oylamayı yansıtmaktadır (Anayurt, 2021: 541). Ayrıca, yeni anayasa yapım süreci Said'in iktidarı kendine göre yeniden dizayn etmenin bir aracı olarak kullanıldığı için bir *suistimalci anayasacılık* örneği olarak değerlendirilebilir (Landau, 2019: 54).

25 Temmuz'da yapılan referandum sonuçlarına göre muhalefetin boykotu nedeniyle kayıtlı seçmenlerin sadece %30'u referanduma katılmıştır (IFES, 2022). Seçmenler, "Tunus Cumhuriyeti'nin yeni anayasa taslağını onaylıyor musunuz" şeklindeki soruya evet ya da hayır cevabını vererek tercihlerini açıklamıştır. Bu sorudan 2022 referandumunun bir anayasa değişikliği değil yeni bir anayasa yapımı işi olduğu iddia edilebilir. Yeni anayasa, referandumda geçerli oyların %94.6'sının evet çıkmasıyla kabul edilmiştir (IFES, 2022). Referandum sonrasında muhalefet hem referandum sürecinin kendisine hem yeni Anayasa'nın içeriğine meşruluk itirazlarını yöneltmeye devam etmiştir (Alirizia, 2022). Birçok siyasi parti, Bağımsız Yüksek Seçim Kurulunu referandum sonuçları hakkında usulsüzlük yaptığı iddiasıyla suçlamıştır (France24, 2022). Gerçekten de referandum öncesi 9 Mayıs 2022'de Said'in Seçim Kurulu'nun üyelerini değiştirmesi, referandum sonuçları üzerindeki şüpheleri daha en başından haklı çıkaracak niteliktedir. Ayrıca, şeffaflık ve yolsuzlukla mücadele etmek amacıyla kurulan *I Watch*, halk adına referandum sonuçlarının iptal edilmesi için mahkemeye başvuru yapmıştır (Alirizia, 2022). Ancak, idare mahkemesi, Anayasa referandumunu sonuçlarına karşı *I Watch* ve Halk İstiyor Partisinin yaptığı iki başvuruyu da reddettiğini açıklamıştır (Middle East Monitor, 2022).

Cumhurbaşkanı Said, 2014 Tunus Anayasası'nın 144'üncü maddesinde öngörülen Anayasa'nın değiştirilmesi prosedürünü çiğnemiştir (ICJ, 2022: 10). Anayasa'nın 144'üncü maddesine göre bütün anayasa değişikliği teklifleri, Anayasa'nın değiştirilmeyen maddelerini etkilemeyeceğinin tespiti amacıyla Anayasa Konseyinin denetiminden geçer. Sonrasında parlamentonun teklif üzerinde çalışabilmesi için üye tamsayısının salt çoğunluğunun karar alması gerekmektedir. Parlamentonun çalışması neticesinde yapılan oylamada Anayasa, parlamentonun sadece 2/3 çoğunluğu ile değiştirilebilir. Öncelikle Cumhurbaşkanı Said, Anayasa'da değiştirilemeyeceği öngörülen maddelerde değişiklik yapması nedeniyle bu hükümleri açıkça çiğnemiştir. İkinci olarak, Anayasa'nın değiştirilemeyen maddelerinin değiştirilmesini önlemek amacıyla öngörülen Anayasa Konseyi'nin denetimi prosedürü takip edilmemiş ve yine Anayasa'nın bu hükmü çiğnenmiştir. Zaten Said, geçici olarak çalışan Kanun Tasarılarının Anayasaya Uygunluğunun İncelenmesine İlişkin Geçici Oluşumu (*Provisional Instance to Review the Constitutionality of Draft Laws*) da ortadan kaldırmıştı. En nihayet, Anayasa'nın değiştirilmesi için zorunlu prosedür olan parlamentonun 2/3 çoğunluğunun kabulü gerekliliği de teklif parlamentoya sunulmadığı için çiğnenmiştir. Zaten, Said, Anayasa'ya aykırı şekilde parlamentoya da ortadan kaldırmıştı.

b) Yürütme Organında Öngörülen Değişiklikler

Tunus, Arap kalkışmaları sonrasında Arap Baharı öncesi 1959 Anayasası dönemindeki otoriter başkanlık sisteminden uzaklaşmak istemiştir. Tunus'ta 2014 Anayasası yapım müzakereleri sırasında en-Nahda parlamenter sistemden yana tavır alırken, çoğunluğu oluşturan seküler ve solcu partiler (Nida Tunus ve Cumhuriyetçi parti gibi) başkanlık sistemini desteklemiştir. En-Nahda dışındaki siyasi grupların başkanlık sistemi tercihlerinin altında, muhtemelen kendilerinin çoğunluğa sahip olması ve tek bir adayı desteklemeleri halinde Başkan'ın kendi ideolojisinden birisi olacağı öngörüsü söz konusuydu (Pinkard, 2015: 261). Nihayetinde, yürütme gücünün kötüye kullanılmasını önlemek ve yürütme içinde bir denge ve denetleme sistemi oluşturmak amacıyla Cumhurbaşkanı ve hükümet şeklinde ikili bir yapılandırmaya giderek bir yarı başkanlık hükümet modeli tercih edilmiştir (Gallien-Werenfels, 2019: 2).

2014 Anayasa'nın 71'inci maddesine göre yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve hükümet tarafından kullanılır. Bu Anayasa'da Cumhurbaşkanı'nın Başbakanı atama yetkisi büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Anayasa'nın 89'uncu maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, parlamento koltuklarının çoğunluğuna sahip parti veya koalisyon adayından hükümeti kurmasını ister. Ayrıca, hükümetin oluşturulması sürecinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan da önemli bir rol oynamaktadır. Başbakan, savunma ve dış işleri

bakanlarının belirlenmesinde Cumhurbaşkanı'na danışmak zorundadır; ancak, bunun dışındaki bakanlıkları kendi iradesiyle belirleme yetkisi vardır. Cumhurbaşkanı, Başbakan'ın sunduğu listesi onaylar ve hükümet kurulmuş olur.

1959 Anayasası'nda devletin genel politikasını Cumhurbaşkanı'nın kendisi belirlerken 2014 Anayasası devletin genel politikasını belirleme yetkisini Başbakan ve Cumhurbaşkanı'na birlikte vermiştir. Anayasa'nın 77'nci maddesi Cumhurbaşkanı'nın devletin ve ülke topraklarının iç ve dış tehditlerden korunması ile ilgili olarak savunma, dış ilişkiler ve ulusal güvenlik alanlarında devletin genel yönelimini belirleme yetkisini düzenlemiştir. Bunun dışındaki alanlarda devletin genel politikası Anayasa'nın 91'inci maddesi uyarınca Başbakan tarafından belirlenir. Ayrıca, Başbakan bu politikanın uygulanmasından sorumludur. O halde Tunus'ta devletin genel politikasının belirlenmesinden öncelikle Başbakan sorumludur (Choudhry-Stacey, 2014: 90).

2022 değişiklikleriyle Anayasa'nın 101 ve 102'nci maddeleri uyarınca Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve bakanları atama ve görevlerine son verme yetkisini elde etmiştir (Libray of Congress, 2022). Değiştirilmiş haliyle Anayasa'nın 87'nci maddesi yürütme yetkisinin sadece Cumhurbaşkanı'na ait olduğunu, hükümetin ise ona yardımcı nitelikte görev yapacağını belirtmektedir. Hükümet tamamen Cumhurbaşkanı'na bağlıdır ve parlamentoya karşı sorumlu değildir. Dolayısıyla hükümetin atanmasında parlamentonun onaylanması gibi bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu yönüyle, Kays Said'in 2022 Anayasası ile 2014 Anayasası'nın öngördüğü hükümet sistemi olan yarı başkanlık modeli terkedilerek başkanlık sistemine geçilmiştir (Mercan, 2022). Bir önceki Cumhurbaşkanı Sıbsi'nin gerçekleştiremediği başkanlık modeli hayalini Anayasa Hukuku Profesörü Said olağanüstü hal döneminde plebisiter bir referandum ile ele geçirmiştir. Ancak, aşağıda belirteceğimiz üzere, Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı ile ilişkileri ve diğer anayasal yetkileri dikkate alındığında Tunus'un hükümet sistemini klasik anlamda bir başkanlık sistemi olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır. 2022 Anayasası, Cumhurbaşkanı'na aşırı yetkiler vermek suretiyle yasama organı ile arasındaki denge ve denetim sisteminin bozulduğu ve yargı bağımsızlığının tehlikeye girdiği bir sistem ortaya koymaktadır (Akgün, 2022). Literatürde saf modelden saptırılan bu türe *başkancı* veya *hiperbaşkanlık* rejimi adı verilmektedir (Boyunsuz, 2017: 170-181; Gül, 2017: 73). Daha açık bir ifadeyle, Tunus'ta Cumhurbaşkanı'nın görevden alınabilmesi usûlünün kaldırılması, Cumhurbaşkanı'nın yüksek yargı organlarına atama yetkisi, olağanüstü dönemde Cumhurbaşkanı'nın parlamentoyu kayıtsız ve şartsız feshi yetkisi ve cumhurbaşkanlığı görev süresinin uzaması, otoriteryan bir rejime geri dönüşe açıkça kapı aralayan bir başkancı rejim tesis edilmiştir.

2014 Tunus Anayasası'nda yürütmenin otoriterliğini önleme amacıyla peş peşe olup olmadığına bakmaksızın Cumhurbaşkanlığı makamında bulunma süresi iki dönem ile sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı, ordunun komutanı olarak tanımlanmıştır. Cumhurbaşkanı, üst kademe askeri ve güvenlik personelinin atanmasından sorumludur. Bunun da ötesinde ulusal güvenliğin sağlanmasından Cumhurbaşkanı sorumludur; ancak, bu yetkilerin neyi gerektirdiği ile ilgili herhangi bir ayrıntı verilmemiştir. Arap Baharı öncesi Cumhurbaşkanı'nın ulusal güvenlik ile ilgili yetkilerini kötüye kullandığı dikkate alındığında görev ve yetkinin çerçevesinin çizilmesi yerinde olurdu. 2014 Anayasası'nın 75'inci maddesine göre Cumhurbaşkanı iki dönemden fazla görev yapamaz ve Cumhurbaşkanı'nın dönemlerinin sayısı veya uzunluğunu artırmak için anayasa değişikliği yapılamaz. Anayasa değişikliği yapılamayacak alanlar arasında olmasına rağmen 2022 değişiklikleri Cumhurbaşkanının görev süresini uzatmıştır. 2022'de değiştirilmiş metnin 90'ıncı maddesi, devlete tehdit durumlarında sürenin uzayabileceğini ve ayrıca meclisi feshetme yetkisi verileceğini düzenlemektedir. Öncelikle, 2022 değişiklikleriyle Cumhurbaşkanı'na olağanüstü hal döneminde parlamentoyu fesih yetkisi getirilmesi, aslında Cumhurbaşkanı Said'in parlamentoyu askıya alma ve feshetme kararlarının Anayasa'ya aykırı olduğunun bir delilidir. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, feshedilen bir parlamento, olağanüstü hal durumunun devam edip etmediğinin tespiti için Anayasa Mahkemesine başvurma yetkisini de kullanamayacaktır. Son olarak anayasa referandumu, Cumhurbaşkanı'na şimdilik Aralık 2022'de kararlaştırılan bir sonraki seçimlere kadar kararnamelerle ülkeyi yönetme hakkı vermektedir.

c) Yürütme Ve Yasama Arasındaki İlişkilere Dair Değişiklikler

1959 Anayasası'nın 28'inci maddesine göre kanun teklif etme yetkisi Cumhurbaşkanı ve parlamento arasında paylaştırılmıştır; ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın tekliflerinin öncelikle değerlendirmeye alınması

gerekmekteydi. 2014 Anayasası ise diğer demokratik ülkelerdeki gibi tek bir milletvekiline değil, en az 10 üyeye kanun teklifinde bulunma yetkisi vermiştir. Ancak, 2022 Anayasası ile Cumhurbaşkanına kanun teklifinde bulunma yetkisi verilmiştir. 2022 Anayasası'nın katı kuvvetler ayrılığı olarak damgalanan başkanlık sistemi öngörmesine rağmen Cumhurbaşkanı'na kanun teklif etme yetkisi verilmesi, katı kuvvetler ayrılığı modelinin açık bir ihlalidir.

1959 Anayasası'nda öngörülme-yen Cumhurbaşkanı'nın parlamento tarafından görevine son verilebilmesi mekanizması 2014 Anayasası'nın 88'inci maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre Cumhurbaşkanı'nın "Anayasa'yı bilerek ihlal etmesi halinde" onu makamından alaşağı etmek için Temsilciler Meclisinin üye tamsayısının mutlak çoğunluğunun teklifi gereklidir. Sonrasında bu teklif parlamentonun 2/3 çoğunluğu tarafından onaylanmalıdır. Cumhurbaşkanı'nı yargılayacak makam Anayasa Mahkemesidir. 2014 Anayasası'nın ilk halindeki Cumhurbaşkanı'nın düşürülebilmesi için öngörülen parlamentonun 2/3 çoğunluğu yüksek bir orandır. Çoğu durumda bu orana ulaşılması neredeyse imkansızdır. Ayrıca, Anayasa'nın bilerek ihlal edilmesi durumu belirsiz bir kavramdır ve Anayasa'da bu durumun nasıl tespit edileceği belirtilmemiştir (Choudhry-Stacey, 2014: 85). Bununla birlikte, 2022 Anayasası, 2014 Anayasası'nın 88'inci maddesindeki hükmü ortadan kaldırarak zaten zor olan *impeachment* usulünü ortadan kaldırmıştır. 2022 değişiklikleri neticesinde, 1959 Anayasası'nda olduğu gibi, Anayasa'da Cumhurbaşkanı görevinden alaşağı edebilecek, onu seçimler dışında hesap verilebilir kılacak, siyasi ve cezai sorumluluğunu işletebilecek bir mekanizma veya yol kalmamıştır. Diğer bir deyişle, 2022 değişiklikleri, denge ve denetim sisteminden uzak ve hesap verilebilir olmayan bir Cumhurbaşkanı ortaya koymaktadır. Kays Said, Tunus'u, anayasal perspektiften bakıldığında Mısır'da Sisi'nin yaptığı gibi, 2010 öncesi döneme geri götürmüştür.

d) Yürütme Ve Yargı Arasındaki İlişkilere Dair Değişiklikler

1959 Anayasası'na göre yargının iç işleyişini düzenleyen Yargı Konseyinin üyelerinin seçimi ve yetkileri kanun tarafından belirlenecekti. 2014 Anayasası ise Yüksek Yargı Konseyi ile ilgili anayasal düzenlemeler getirilmesine rağmen birçok boşluğu ortada bırakmıştır (Al-Ali-Romdhane, 2014). Örneğin Yüksek yargı Konseyi'nin üyelerinin 2/3'ünün hakim, diğerlerinin hakim olmayan, uzman ve bağımsız kişilerden oluşacağı belirtilmiştir. 2014 Anayasası'nın 112'nci maddesine göre Konseyin üyelerinin yarısının seçimle belirlenmesi gerektiği ifade edilmesine rağmen hangi üyelerinin seçimle belirleneceği düzenlenmemiştir. Yine, bağımsız, uzman olan üyelerin hangi niteliklere sahip olacağı Anayasa'da belirtilmemiştir. Yargı bağımsızlığı için önemli olan bu anayasal eksiklikler (Duranti, 2018: 128-129), 2022 Anayasası ile giderilmemiştir.

1959 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesinin üyelerinin dördü Cumhurbaşkanı, ikisi parlamento ve kalan üçü Yüksek Yargı Konseyi tarafından atanmaktaydı. 2014 Anayasası ile daha dengeli ve tarafsız bir Mahkeme oluşturmak amacıyla her bir organa dörder üye atama yetkisi verilmiştir. Böylelikle devletin kuvvetleri arasındaki dengenin de sağlanmasını iddia edebiliriz (Tekin-Temel, 2019: 212). Bununla birlikte, 2022 Anayasası ile Anayasa Mahkemesi üye sayısı 12'den 9'a indirilmiştir (m. 125). Ayrıca, Mahkemenin tüm üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı düzenlenmiştir. Bunun da ötesinde, yeni Anayasa, Kays Said'in işlemleri karşısında greve gittikleri nedeniyle bunun önüne geçmek amacıyla hakimlerin grev yapmalarını da yasaklamıştır (Yerkes - Almohoud, 2022). Görüldüğü gibi, 2022 Anayasası, yargı bağımsızlığını zayıflatmıştır (NIMD, 2022).

e) Olağanüstü Hal Yetkisi

Tunus'ta 1959 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı, olağanüstü hal ilan etmeye kendisi yetkiliydi. Olağanüstü hal tedbirlerini almadan önce Başbakan ve meclis başkanları ile istişare etmesi gerekiyordu. 2014 Anayasası'nın 80'inci maddesi Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü tedbirleri almadan önce Temsilciler Meclisi Başkanı ve Başbakan ile istişare etmesini ve Anayasa Mahkemesi Başkanı'nı bilgilendirmesini öngörmektedir. Ayrıca, alınacak tedbirler, olağanüstü halin gerektirdiği (zorunluluk) düzeyde olmalıdır. 2014 Anayasası'nın ilk halindeki olağanüstü hal düzenlemeleri ile ilgili en temel eksiklik, Cumhurbaşkanı'nın aldığı tedbirlerin parlamentonun onayına sunulmamasıdır (Choudhry - Stacey, 2014: 148). Diğer bir önemli eksiklik, Mısır'daki düzenlemenin aksine olağanüstü hal süresi ile ilgili geçici bir sınırın öngörülmemesidir. Bu eksiklikler, anayasal düzenin istikrarına karşı önemli bir tehdittir (Choudhry-Stacey, 2014: 149). Bununla birlikte, 2014 Anayasası'nın 80'inci maddesi, 1958 Fransız Anayasası'ndaki düzenlemeye benzer şekilde, olağanüstü hal tedbirleri devreye girdikten

sonra Meclis Başkanı veya 30 milletvekili, Anayasa Mahkemesine olağanüstü hal koşullarının devam edip etmediğinin tespiti amacıyla başvurabilirler. Bu düzenleme, Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal kurumunu kötüye kullanmasını engellemek için oldukça etkin bir mekanizma olabilir. Ancak, 2021 yılında Cumhurbaşkanı Kays Said'in olağanüstü hal tedbirlerinde bu mekanizma kullanılmamıştır. Bunun da ötesinde olağanüstü hal süresi boyunca parlamento fesh edilemez, parlamentonun sürekli oturum halinde olduğu varsayılır ve hükümet hakkında gensoru önergesi verilemez. Anayasa'nın bu kuralı da 2021-2022 olağanüstü hal süresince açık bir şekilde ihlal edilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, Tunus Anayasası'nın öngördüğü tek sınırlama olan parlamentonun feshedilememesi kuralına Cumhurbaşkanı Kays Said uymamıştır.

2021-2022 olağanüstü hal süreci, Cumhurbaşkanı'nın zaten geniş, sınırlandırılmamış yetkilerini devletin temel kurumlarını lağvederek nasıl kötüye kullandığını göstermesi açısından önemli bir ders olmuştur. Tunus için ilerideki yıllarda yapılması gereken anayasal reformların başında Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hal yetkilerinin sınırlandırılması gelmektedir. Bu doğrultuda, parlamento onayı şartına ve süre sınırlandırmasına ek olarak Cumhurbaşkanı'nın hiçbir şekilde dokunamayacağı ilke, kurum ve hakların çerçevesi çizilebilir. Ancak, ne yazık ki, 2022 Anayasası, Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü yetkilerin sınırlandırılmak yerine daha çok artırmıştır. 25 Temmuz 2022 anayasa referandumu ile birlikte Anayasa'nın 90'ıncı maddesi, Cumhurbaşkanı'nın devlete karşı bir tehdidin varlığı halinde parlamentoyu fesh edebileceğini ve Cumhurbaşkanlığı dönemi sona erse dahi göreve devam edebileceğini düzenlemiştir. Böylelikle, artık devlete karşı bir tehdit durumunda parlamentonun varlığına son verilebilir. Ve bu tehdit durumunu değerlendirecek olan sadece Cumhurbaşkanı'dır. Cumhurbaşkanı 2021 yılında yaptığı gibi keyfi bir şekilde böyle bir durumun başgösterdiğini ileri sürerek parlamentoyu fesh edebilir. Bu ise kuvvetler arası dengeyi Cumhurbaşkanı lehine aşırı derecede bozmuştur. Ayrıca devlete karşı hangi tehdidin varlığı, parlamentonun fesh edilmesini gerektirebilir ki!

f) Din Ve Devlet İlişkileri

Said, ayrıca, yeni tasarı ile 2014 Tunus Anayasası'ndaki bazı İslami hükümleri ortadan kaldırmış ve bazı yeni hükümler eklemiştir.

1959 Tunus Anayasası'nın birinci maddesinde Tunus devletinin dininin İslam olduğu ifade edilmiştir³. 2014 Anayasası'nda da bu ifade aynen korunmuştur. Ayrıca, bir yenilik olarak Anayasa'nın 2'nci maddesinde Tunus'un bir medeni/sivil devlet (*civil state*) olduğu belirtilmiştir⁴. Ancak, "dini İslam'dır" ibaresinin Tunus halkına mı yoksa Tunus devletine mi atfedildiği tartışmalıdır. Bu tartışmaya ilave olarak diğer bir tartışma 2'nci maddede ifade edilen sivil devlet ifadesinin seküler mi yoksa dini bir içeriğe de izin veren bir anlama mı sahip olduğuna ilişkindir. Ferhat Horchani'ye göre 2014 Anayasası'nın 1 ve 2'nci maddeleri birlikte dikkate alındığında söz konusu ifade Tunus'ta yaşayanların çoğunluğunun dinini imlemektedir (Horchani, 2014: 17). Bizim de katıldığımız görüşü savunanlar ise mülga 1959 Anayasası'nın 141'inci maddesindeki "hiçbir anayasa değişikliğinin Devlet'in dini olan İslam'a zarar veremeyeceği" ifadesini, söz konusu cümlecğin 2014 Anayasası'nın birinci maddesindeki düzenleniş tarzını ve diğer Arap ülkelerindeki düzenlemelere benzerliğini ileri sürmektedirler (Açıl, 2017: 93; Lavie, 2021). Bunun da ötesinde 2014 Tunus Anayasası'nın 6'ncı maddesinde devletin, dinin koruyucusu olduğunun⁵ belirtilmesi nedeniyle *sivil devlete* yüklenen devlet ve din ayrılığı modeli tercih edilmemiştir (Lavie, 2021: 8). Nitekim, Tunus'ta Anayasa Mahkemesi yerine görev yapan Geçici Oluşumdan, İslami banka sistemi ve finans kurumlarına izin veren kanun teklifinin sivil devlet kavramı ile bağdaşıp bağdaşmadığı hakkında karar verilmesi istenmiştir. Geçici Oluşum, kararında, ikinci maddede cisimleşen devletin sivilliğinin, insan yapımı uluslararası düzenlemelere bağlı kaldığı sürece, İslami Şeriat kaynaklı pratikleri olanaksız hale getirmedeğini belirtmiştir (Lavie, 2021: 8-9). Tunus'lu hukukçu Ferhat Horchani de sivil devletin, İslam devletinin tesisini veya Şeriat'ın tam olarak uygulanmasını kesin bir şekilde engellemeyeceğini belirtmiştir (Horchani, 2016: 204). Bu kavram, devletin doğasından ziyade iktidarı uygulamakla sorumlu bireylere daha çok uygulanabilir ve

³ Hüküm şöyledir: "Tunisia is a free, independent and sovereign state. Its religion is Islam, its language is Arabic and its type of government is the Republic".

⁴ Hüküm şöyledir: "Tunisia is a civil state based on citizenship, the will of the people, and the supremacy of law".

⁵ Anayasa'nın 6'ncı maddesindeki devletin dinin koruyucusu olduğu hükmü, En-Nahda'nın, yasamanın temel kaynağı olarak Şeriat hükmünden vazgeçmesi karşılığında düzenlenmiştir.

dolayısıyla yöneticiler pekala Şeriat'ı iyi bir şekilde uygulayan politikalar üretebilir (Horchani, 2016: 204).

Cumhurbaşkanı Kays Said, 2022 değişiklikleri ile Tunus anayasal geleneğinde bir kopmaya yol açarak tartışmalı olan devletin “dininin İslam olduğu” ibaresini kaldırmıştır. Bununla birlikte, 2022 Anayasası, 5'inci maddede değişikliğe giderek, Tunus'un İslam Ümmetinin bir parçası olduğunu ve devletin, “yaşam, onur, malvarlığı, din ve özgürlüğün korunmasında saf İslam'ın amaçlarını” gerçekleştirmek için çalışması gerektiğini belirtmiştir. İlginç bir şekilde, 2014 Mısır Anayasası'nda Mısır'ın İslam Ümmetinin bir parçası olduğu hükmü kaldırılırken Tunus'ta 2022 anayasa referandumu ile Tunus'un İslam Ümmetinin bir parçası olduğu eklenmiştir. Anayasa'da yaşam, malvarlığı ve din gibi bazı belirli kavramların korunmasının devlete izafe edilmesi, İslam'ın beş temel amacı (makasidü-ş şeri'a) ile örtüşen bir anlatıyı yansıtmaktadır. Bu maddenin eklenmesi, çok farklı yorumlara yol açmıştır. Örneğin, bu ifadelerin eklenmesi, muhafazakar kitlenin tepkisini çekmemek amacı taşıyabilir. Ancak nasıl yorumlanırsa yorumlansın, 2014 Anayasası'nın 1. Maddesindeki “dini İslam'dır” ibaresi aktif bir yükümlülük yüklemekten, 5. maddedeki “İslam'ın saf amaçlarını gerçekleştirme” devletin aktif bir yükümlülüğünü, bu çerçevede tedbirler almayı gerekli kılması nedeniyle devlete daha fazla bir İslami ruh yüklemiştir (Konrad-Adenauer-Stiftung, 2022: 15). Son olarak, Tunus Anayasası'nın 74'üncü maddesindeki devlet başkanının Müslüman olması gerekliliğine dokunulmamıştır. Ancak, ezici çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede bu hükümün pratikte bir etkisi olmayabilir.

SONUÇ

2014 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra Tunus, ekonomik ve sosyal alandaki sorunları çözememiştir. Bu sorunlara cevap üretilmemesi, ülkenin anayasal ve siyasal gidişatını etkilemiştir. Özellikle hükümet istikrarsızlığı temelinde siyasal istikrarsızlık, siyasal konjonktüre hakim olmuştur. Bunun yanında, Cumhurbaşkanı Sıbsi ve Cumhurbaşkanı Said, Anayasa'nın hükümlerini zorlayan veya aşan eylem ve politikalar yürütmüştür. En nihayetinde 2021 yılında Cumhurbaşkanı Said, diğer siyasal aktörlerle arasındaki krizlerin varlığı, ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarının çözülememesi ve nihayetinde halk protestoları neticesinde olağanüstü hal tedbirlerine başvurmuştur. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı, Anayasa'ya aykırı şekilde parlamentoyu askıya almış ve ilerleyen dönemde tamamen fesh ederek yasama yetkilerini kararname ile kullanacağını ilan etmiştir. Devamında, Yüksek Yargı Konseyi de ortadan kaldırılarak yargı yetkileri Cumhurbaşkanı'na bağlanmıştır. Said, olağanüstü hal süresince anayasal devletin temel kurumlarını ortadan kaldırarak sınırsız bir şekilde ülkeyi yönetmiştir. Bunların da ötesinde, Tunus için yararlı olacağını düşündüğü, özellikle seküler grupların istediği Başkanlık sistemine hayat veren anayasa değişikliği teklifini (yeni anayasa) halkoylamasına sunmuştur. Halkoylamasına sunulan metin katılımcılık, kapsayıcılık ve şeffaflık kriterlerinden yoksun bir şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca, halka metin üzerinde düşünmek ve tartışmak için yeterli bir süre verilmemiştir. Referandum hakkında birçok siyasal grup ve sivil toplum kuruluşu muhalefetini ilan etmiştir. En-Nahda yeniden yeraltına sürülerek 2010 öncesi karanlık günlere geri dönmüştür. Referandum ise plebisiter bir şekilde yapılmıştır.

Cumhurbaşkanı Said, 2011 yılından bu yana Tunus'un mücadele ettiği bütün anayasacılık ve demokrasi kazanımlarını neredeyse tamamını ortadan kaldırmıştır. 2022 Anayasası, Cumhurbaşkanlığı ile ilgili olarak 1959 Anayasası hükümlerini benimsemiştir. Said, kuvvetler arasındaki denge ve denetim sistemini Cumhurbaşkanı lehine çevirmiştir. Cumhurbaşkanı'nın keyfi olağanüstü hal yetkileri daha çok artırılmıştır. Hükümet tamamıyla Cumhurbaşkanı'na bağlanarak geçmişteki otoriterizm tecrübesi dikkate alınmamıştır. Cumhurbaşkanı'nın hesap verilebilirlik mekanizmaları ortadan kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı Said, yasamanın kontrol ve denetiminden kurtulmanın yanında yargı bağımsızlığını zedeleyecek düzenlemelere yer vererek kontrolü altında işleyen bir yargı inşa etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 2022 Tunus Anayasası ile bir başkanlı hükümet rejimi tesis edilmiştir. Böylelikle, 2022 Anayasası'nın içeriği, Tunus'un siyasal istikrarını daha fazla tehdit etmektedir ve Arap Baharı ülkeleri arasında Tunus'un istisnai durumunu sona erdirmektedir.

En nihayetinde Said'in Temmuz 2021'den itibaren yürüttüğü anayasal politikası, ülkeyi belirsizlik ve istikrarsızlığa sürüklediği gibi, toplumdaki bölünme ve kutuplaşmayı da artırmıştır (Boussen, 2022: 3). Cumhurbaşkanı Said'in, siyasal partilerin 2022'nin sonlarında yapılması planlanan parlamento

seçimlerine katılmalarını engelleyen ve onları bireylerle sınırlayan bir seçim kanunu çıkarması beklenmektedir (Arab Center for Research and Policy Studies, 2022: 30). Ancak, muhalefetin genişlemesi, ekonomik ve sosyal başarısızlıkların devam etmesi, devletin artan kamu borcu, hizmet ve yaşam standardının azalması gibi olumsuz göstergeler Cumhurbaşkanı Said için işin daha zor olduğunu göstermektedir (Arab Center for Research and Policy Studies, 2022: 31).

KAYNAKÇA

- ABDÜLMEVLA, İzzeddin (2021), "Tunus Modeli Üzerinden İlk 10 yılında Arap Baharı", Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik, ed. Ramazan Yıldırım – Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Kitapları, ss. 297-312.
- AÇIL, Murat (2017), "2014 Tunus Anayasası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, s. 89-131.
- AKGÜN, Mert Hüseyin (2022), "Tunus'un Yeni Anayasası Ne Vaad Ediyor?", Sabah, 30 Temmuz 2022, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/mert-huseyin-akgun/2022/07/30/tunusun-yeni-anayasasi-ne-vadediyor> (29.09.2022).
- AKRİMİ, Yasmine, Tunisia's Constitutional Referendum: A Controversial Process, Brussels International Center, 22 August 2022, <https://www.bic-rhr.com/sites/default/files/inline-files/BIC%20August%202022%20Field%20Report%20-%20Tunisia%2C%20Yasmine%20Akrimi.pdf> (14.10.2022).
- AL-ALİ, Zaid-ROMDHANE Donia Ben (2014), "Tunisia's new constitution: progress and challenges to come", Open Democracy, 16 February 2014, <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/tunisias-new-constitution-progress-and-challenges-to/> (10.10.2022).
- ALİRİZİA, Fadil (2022), "What's next for Tunisia after the constitutional referendum?", Middle East Institute, 2 August 2022, <https://www.mei.edu/publications/whats-next-tunisia-after-constitutional-referendum> (13.10.2022).
- Aljazeera (2021), Tunisia Headed Towards Instability, Analysts Warn, 24 September 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/24/tunisia-headed-towards-more-uncertainty-say-analysts> (30.05.2022).
- AMOS Nathaniel (2021), "Fall of Tunisian democracy holds lessons for Libya", Daily Sabah, 27 Ağustos 2021. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/fall-of-tunisian-democracy-holds-lessons-for-libya> (29.09.2021).
- Anadolu Ajansı (2021a), Tunus'ta Cumhurbaşkanı'nın Olağanüstü Yetkilerini Süresiz Uzatmasının Belirsizliği Sürüyor, 27 Ağustos 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-cumhurbaskaninin-olaganustu-yetkilerini-suresiz-uzatmasinin-belirsizligi-suruyor/2348140> (30.05.2022).
- Anadolu Ajansı (2021b), Tunus'ta Yeni Hükümet Görevine Başladı, 11 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-yeni-hukumet-gorevine-basladi/2388967#> (31.05.2022).
- Anadolu Ajansı (2022), Tunus Cumhurbaşkanı Said 'Yeni Yargı Konseyi' Oluşturulacağını Açıkladı, 10 Şubat 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunus-cumhurbaskani-said-yeni-yargi-konseyi-olusturulacagini-acikladi/2499329> (30.05.2022).
- ANAYURT, Ömer (2021), Anayasa Hukuku Genel Kısım, Ankara: Seçkin.
- Arab Center for Research and Policy Studies (2022), Tunisia: From the July 2021 Coup to the July 2022 Constitutional Referendum, Policy Report, 28 August 2022, <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/tunisia-from-the-july-revolution-to-the-constitution-referendum.aspx> (15.10.2022).
- BEININ, Joel (2022), "Futures of the Arab Spring", Social Science Research Council, 4 January 2022,

- <https://items.ssrc.org/10-years-after-the-arab-spring/futures-of-the-arab-spring/> (23.05.2022).
- BERNARD-MAUGIRON, Nathalie (2016), "State Powers and Constitution Drafting Processes in Post-Revolutionary Transition in North-Africa", Ed. Senén Florensa, *The Arab Transitions in A Changing World: Building Democracies in Light of International Experiences*, IEMed.
- BOUSSEN Zied, "The 25 July 2022 Scenarios in Tunisia: Uncertainty after the Referendum", Arab Reform Initiative, 22 July 2022, <https://www.arab-reform.net/publication/the-scenarios-of-25-july-2022-in-tunisia-uncertainty-beyond-the-referendum/> (14.10.2022).
- BOZKURT, Abdulgani (2019), "Arap Halk Hareketleri: Kavramların Yükü, Tanımlamaların Siyaseti", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu: Kuram ve Siyaset*, ed. Orhan Battır – M. Cüneyt Özşahin, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 19-38.
- CHOUDHRY, Sujit - STACEY, Richard (2014), *Semi-Presidentialism as Power Sharing: Constitutional reform after the Arab Spring*, International IDEA, Center for Constitutional Transitions at NYU Law.
- CONSTITUTE (2022), Tunisia's Constitution of 2014, https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf?lang=en (15.11.2022).
- DURANTI, Francesco (2018), "Constitution of Tunisia, Venice Commission and International Constitutionalism", *The 'state' of pivot states in south-eastern Mediterranean: Turkey, Egypt, Israel, and Tunisia after the Arab Spring*, ed. Loretta Dell'Aguzzo, Emidio Diodato, Perugia: Perugia Stranieri University Press, ss. 123-132.
- Dünya (2022), Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said Meclis'i Feshetti, 31 Mart 2022, (30.05.2022). <https://www.dunya.com/dunya/tunus-cumhurbaskani-kays-said-meclisi-feshetti-haberi-653512> (30.05.2022).
- Euronews (2021a), Meclis'in Askıya Alındığı, Hükümetin Düşürüldüğü Tunus'ta Ne Oldu?, 26 Temmuz 2021, <https://tr.euronews.com/2021/07/26/parlamentonun-ask-ya-al-nd-g-hukümetin-dusuruldugu-tunus-ta-ne-oldu> (31.05.2022).
- Euronews (2021b), Tunus'ta, Cumhurbaşkanı Said'in Yetkileri Tek Elde Toplayan 'Olağanüstü Kararları' Protesto Edildi, 26 Eylül 2021, <https://tr.euronews.com/2021/09/26/tunus-ta-cumhurbaskan-said-in-yetkileri-tek-elde-toplayan-olaganustu-kararlar-protesto-edi> (30.05.2022).
- Ferchichi (2022), "Tunisia dispatch: does the result of the constitutional referendum signal the end of the 'Tunisian model' of democratic change?", *Jurist*, 23 September 2022, <https://www.jurist.org/news/2022/09/tunisia-dispatch-does-the-result-of-the-constitutional-referendum-signal-the-end-of-the-tunisian-model-of-democratic-change/> (15.10.2022).
- France24, Tunisia approves new constitution in vote with low turnout, 27.07.2022, <https://www.france24.com/en/africa/20220726-tunisian-president-hails-constitutional-referendum-set-to-boost-executive-power> (13.10.2022).
- GALLIEN, Max-WERENFELS, Isabelle (2019), "Is Tunisia Really Democratizing?: Progress, Resistenace, and an Uncertain Outlook", *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 13 March 2019, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/is-tunisia-really-democratising> (10.10.2022).
- Gazeteduvar (2022), Ennahda'ya 'Gizli Örgüt' Soruşturması: Gannuşi'ye Yurt Dışına Çıkış Yasağı, 29 Mayıs 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/ennahdaya-gizli-orgut-sorusturmasi-gannusiye-yurt-disina-cikis-yasagi-haber-1566821> (30.05.2022).
- GROTE Rainer - RÖDER Tilmann, "Prologue: Constitutional Debates in the Arab Spring", *Constitutionalism, Human Rights, and Islam after the Arab Spring*, ed. Rainer Grote and Tilmann Röder, New York: Oxford University Press, 2016, s. 1-18.
- GÜL, Cengiz (2017), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemlerinde Yürütme*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Habertürk (2022a), Tunus: Yeni Anayasa Referandumla Belirlenecek, 1 Mayıs 2022,

<https://www.haberturk.com/tunus-yeni-anayasa-referandumla-belirlenecek-3426745>

(30.05.2022).

Habertürk (2022b), Tunus Cumhurbaşkanı Said, Meclis'i Feshettiğini Açıkladı, 30 Mart 2022, <https://www.haberturk.com/tunus-cumhurbaskani-meclis-i-feshetti-3393089> (30.05.2022).

HORCHANI, Ferhat (2014), "Güçlü ve Zayıf Yönleriyle 27 Ocak 2014 Tarihli Yeni Tunus Anayasası", Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2014, ss. 11-35.

IFES (2022), Tunisia Referandum 2022, <https://www.electionguide.org/> (13.10.2022).

International Commission of Jurists (ICJ) (2022), Fundamentally flawed: Tunisia's 'constitution-making' process, 29/6/2022, <https://www.icj.org/fundamentally-flawed-tunisia-constitution-making-process/> (14.10.2022).

Khan, Siraj (2022), "A Comparative Analysis of the Draft Constitutions of Tunisia 2022: Zero-Sum Games", Konrad-Adenauer-Stiftung, 25 July 2022, <https://www.kas.de/en/web/rspno/single-title/-/content/a-comparative-analysis-of-the-draft-constitutions-of-tunisia-2022-zero-sum-games> (16.10.2022).

Konhaber (2022), Cumhurbaşkanı Said, 25 Temmuz Olağanüstü Kararlarını Savundu, 28 Şubat 2022, <https://www.konhaber.com/haber-cumhurbaskani-said-25-temmuz-olaganustu-kararlarini-savundu-1719797.html> (30.05.2022).

KÖKTAŞ, Rümeysa (2020), "Tunus 2019", Ortadoğu Yıllığı 2019, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Sayı 15, ss. 265-282.

KÖKTAŞ, Rümeysa (2021), "Tunus 2020", Ortadoğu Yıllığı 2020, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, Sayı 16, ss. 333-354.

KÖKTAŞ, Rümeysa (2022), "Tunus 2021", Ortadoğu Yıllığı 2021, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, Sayı 17, ss. 329-348.

LANDAU, David (2019), Suistimalci Anayasacılık, Ankara: Astana Yayıncılık.

LAVIE, Limor (2021), "The Constitutionalization of the Civil State: The Self-Definition of Egypt, Tunisia and Yemen Following the Arab Uprisings", Religions, Volume 12, Issue 4, s. 1-18.

Library of Congress (2022), Tunisia: New Constitution Consolidates Powers in the Hands of the President, 23 August 2022, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2022-08-23/tunisia-new-constitution-consolidates-powers-in-the-hands-of-the-president/> (15.10.2022).

Medyascope (2021), Ülkeyi Kararname ile Yönetecek: Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said "Tek Adam Yönetimini" Pekistirdi, 23 Eylül 2021, <https://medyascope.tv/2021/09/23/ulkeyi-kararname-ile-yonetecek-tunus-cumhurbaskani-kays-said-tek-adam-yonetimini-pekistirdi/> (30.05.2022).

Mepa News (2022), Tunus'un 'Tek Adamı' Cumhurbaşkanı Kays Said Yeni Anayasa İçin Düğmeye Bastı, <https://www.mepanews.com/tunusun-tek-adami-cumhurbaskani-kays-said-yeni-anayasa-icin-dugmeye-basti-52670h.htm> (30.05.2022).

MERCAN, Muhammed Hüseyin (2022), "Tunus'ta Sistem Krizi: Tunus'un Yeni Anayasası Üzerine Bazı Mülahazalar", Perspektif, 10 Eylül 2022, <https://perspektif.eu/2022/09/10/tunusun-yeni-anayasasi-uzerine-bazi-mulahazalar/> (28.09.2022).

Middle East Monitor (2022), Tunisia: Administrative Court rejects 2 appeals against Constitution referendum results, 6 August 2022, <https://www.middleeastmonitor.com/20220806-tunisia-administrative-court-rejects-2-appeals-against-constitution-referendum-results/> (15.10.2022).

Netherlands Institute for Multiparty Democracy (NIMD) (2022), Tunisia's Constitutional Referendum: A Threat To Democracy, 11.08.2022, <https://nimd.org/tunisia-constitutional-referendum-a-threat-to-democracy/> (15.10.2022).

PINKARD, Duncan (2015), "Prospects for Implementing Democracy in Tunisia", Mediterranean

Politics, Volume 19, Issue 2, ss. 259-264.

ÖZKOÇ, Özge (2019), "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 74, No. 3, ss. 689-718.

ÖZSOY BOYUNSUZ, Şule (2017), *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, Ankara: İmge Kitabevi.

SALAMEY, Imad (2015), "Post-Arab Spring: changes and challenges", Third World Quarterly, Vol. 36, No. 1, , ss. 111-129.

SULTANY, Nimer (2017), *Law and Revolution: Legitimacy and Constitutionalism after the Arab Spring*, New York, Oxford University Press.

Şarkul Avsat (2021), Tunus: Kays Said'in Olağanüstü Tedbir Kararlarına Karşı Çıkanlar Büyük Seferberlik Günü Adı Altında Yürüyüş Düzenliyor, 10 Ekim 2021, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3237386/tunus-kays-said%E2%80%99-ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-tedbir-kararlar%C4%B1na-kar%C5%9F%C4%B1-%C3%A7%C4%B1kanlar-b%C3%BCy%C3%BCk-seferberlik> (30.05.2022).

Şarkul Avsat (2022a), Tunus Cumhurbaşkanı'ndan 'Meclis Faaliyetlerinin Askıda Kalmaya Devam Edeceği' Vurgusu, 27 Şubat 2022, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3499571/tunus-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1%E2%80%99ndan-%E2%80%98meclis-faaliyetlerinin-ask%C4%B1da-kalmaya-devam-edece%C4%9Fi%E2%80%99> (30.05.2022).

Şarkul Avsat (2022b), Tunus Cumhurbaşkanı, Anayasa Referandumu İçin 25 Temmuz Tarihini Belirledi, 27 Mayıs 2022, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3669261/tunus-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-anayasa-referandumu-i%C3%A7in-25-temmuz-tarihini-belirledi> (30.05.2022).

TOUMİ, Abdennour (2021), "Cumhurbaşkanı Kays Said Ne İstiyor?", ORSAM, 30 Temmuz 2021. <https://www.orsam.org.tr/tr/cumhurbaskani-kays-said-ne-istiyor/> (29.09.2021).

TEKİN, Abdurrahman - TEMEL, Ömer (2019), "Political And Constitutional Developments in Tunisia And Egypt in the aftermath of the Arab Spring", Law and Justice Review, Year 10, Issue 19, 2019, ss. 193-234.

The National (2022), Tunisia Constitution Committee Chief Delivers Draft to President, 21 June 2022, <https://www.thenationalnews.com/mena/2022/06/21/tunisia-constitution-committee-chief-delivers-draft-to-president/> (13.07.2022).

TRT Haber (2022a), Tunus'ta Gannuşi'nin de dahil 33 kişi hakkında "terör örgütü" üyeliğinden dava açıldı, 29 Haziran 2022, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tunusta-gannusin-in-de-dahil-33-kisi-hakkinda-teror-orgutu-uyeliginden-dava-acildi-691370.html> (15.10.2022).

TRT Haber (2022b), Tunus'ta Referanduma Sunulacak Anayasa Metni 30 Haziran'da Açıklanacak, 26 Mayıs 2022, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tunusta-referanduma-sunulacak-anayasa-metni-30-haziranda-aciklanacak-683146.html> (30.05.2022).

VOLKMANN, Elizia (2022), "Why is Tunisia's new proposed constitution so controversial?", Aljazeera, 25 July 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/25/why-is-tunisia-s-new-constitution-so-controversial-explainer> (13.10.2022).

YERKES, Sarah – ALMOHOUD, Maha (2022), "One Year Later, Tunisia's President Has Reversed Nearly a Decade of Democratic Gains", Carnegie Endowment for International Peace, 22 July 2022, <https://carnegieendowment.org/2022/07/22/one-year-later-tunisia-s-president-has-reversed-nearly-decade-of-democratic-gains-pub-87555>.

